

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

DOI 10.35423/2078-8142.2025.2.1.7

УДК 1:930.1

О. Ю. Карлов,

*старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,
Військового інститут танкових військ Національного технічного
університету «Харківський політехнічний інститут»,*

м. Харків, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1045-5858>

ФІЛОСОФІЯ ЯК ВЕРИФІКАТОР ІСТОРИЧНОГО ЗНАННЯ

Анотація: *Фундаментальна проблема історичного знання пов'язана з відсутністю достовірності, повноти й остаточності. Цей недолік призводить до принципової можливості не лише різних ієрархій значущості одних і тих самих подій і фактів, а й узагалі до несумісних тверджень, унаслідок чого єдина Історія як певний статус-кво і процес перетворюється на безліч «історій», які аргументаційно та інтерпретаційно конкурують між собою. Однак перспективи перемоги в такому конкурентному протистоянні певного дослідницького (точніше – герменевтичного) підходу є доволі примарними, оскільки відсутня критеріальна верифікація для зведення цих, висловлюючись терміном арифметики, «дробів» до того «спільного знаменника», який виконуватиме консенсусну функцію змістовного й значеннєвого арбітражу. Як наслідок – різні інтерпретативні підходи перетворюються на своєрідні мимобіжні прями, які функціонують в автономному режимі й приречені на те, щоб не перетинатися один з одним у просторі предметного дискусивного поля. Значно вагоміший наслідок пов'язаний з тим, що сфера історичного знання перетворюється на середовище безальтернативного релятивізму, ставлячи під сумнів науковий статус історичної когнітивістики (щонайменше – в багатьох предметних сферах). За таких реалій об'єктивно й закономірно актуалізується значення філософії як верифікатора історичного знання: оскільки філософія виконує функцію своєрідного провідника смислів і значень, то вона не лише може, а й по-*

винна зробити вагомий внесок у надання історичній когнітології ознак якщо не консенсусної, то хоча б конвенційної виразності, несуперечливості й переконливості.

Ключові слова: *філософія історії, історична епістемологія, критеріальна демаркація, верифікація знань як імператив науки, причинно-наслідкові зв'язки, смисл і значення історичного процесу.*

Oleg Karlov,

*senior lecturer of the Department of Social and Humanitarian Disciplines,
Military Institute of Tank Troops of the National Technical University
"Kharkiv Polytechnic Institute",
Kharkiv, Ukraine*

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1045-5858>

PHILOSOPHY AS A VERIFIER OF HISTORICAL KNOWLEDGE

Abstract: *The fundamental problem of historical knowledge is associated with the lack of reliability, completeness and finality. This shortcoming leads to the fundamental possibility not only of different hierarchies of significance of the same events and facts, but also to incompatible statements in general, as a result of which the single History as a certain status quo and process turns into a multitude of "stories" that compete with each other in argumentation and interpretation. However, the prospects of victory in such a competitive confrontation of a certain research (or rather, hermeneutic) approach are rather illusory, since there is no criterion verification for reducing these, to use the term arithmetic of "fractions" to that "common denominator" that will perform the consensual function of substantive and semantic arbitration. As a result, different interpretative approaches turn into peculiar passing straight lines that function in an autonomous mode and are doomed not to intersect with each other in the space of the subject discursive field. A much more significant consequence is associated with the fact that the sphere of historical knowledge turns into an environment of unalternative relativism, questioning the scientific status of historical cognitivism (at least in many subject areas). Under such realities, the importance of philosophy as a verifier of historical knowledge is objectively and naturally actualized: since philosophy performs the function of*

a kind of conductor of meanings and values, it not only can, but must make a significant contribution to providing historical cognitology with the features of, if not consensual, then at least conventional expressiveness, non-contradiction and persuasiveness.

Keywords: *philosophy of history, historical epistemology, criterion demarcation, verification of knowledge as an imperative of science, cause-and-effect relationships, meaning and significance of the historical process.*

Посилення динаміки розвитку суспільства, його спрямованість у майбутнє завжди іронічно супроводжується апеляціями до минулого: саме в історії суспільство шукає виправдання для певних пріоритетів, пов'язаних з майбутнім. Для переконливості таких апеляцій потрібний фактор несуперечливості масиву історичних знань, яких стосуються такі історичні екскурси. У цьому контексті інструментальні опції філософії у форматі рефлексії, системного й критичного мислення набувають безальтернативних ознак.

Цільовим орієнтиром наших дослідницьких зусиль є систематизація проблемних викликів, які загрожують історичному знанню релятивізацією, а також окреслення ключових інструментальних опцій філософії, які дають їй необхідні й достатні підстави претендувати на статус верифікатора історичного знання.

Місія філософії історії в контексті релятивізму історичної когнітології

Попри свої титанічні зусилля історична когнітологія ніяк не може позбутися численних смислових, змістовних і значеннєвих лагун. Такий стан речей не випадковий: він є закономірним наслідком багатьох об'єктивних причин, першою з яких вважається принципова неможливість достеменної верифікації – як фактографічної, так і фактологічної. Ми змушені довіряти свідченням тих, хто здебільшого не був свідком історичних подій, але навіть

ті, хто були такими свідками, могли переслідувати своєю інтерпретацією певні цільові преференції, що не збігаються з пріоритетами історичної достовірності й автентичності.

Деякі дослідники вбачають у феномені польового «конфлікту інтерпретацій» значні переваги – мовляв, такі реалії прокладають шлях інтелектуальній насиченості історії (точніше, її більш інтелектуального сприйняття) та появі таких її профільних кластерів, як, наприклад, альтернативна історія – мисленнєвого експерименту з далекосяжними когнітивними і світоглядними висновками (аналогіями та екстраполяціями). Жодним чином не применшуючи переваг інтелектуальної насиченості сприйняття історичних реалій, тим не менше, мусимо визнати безальтернативність академічного пріоритету достовірності історичних подій, тобто різних суспільних явищ і процесів, оскільки в разі недотримання такої вимоги історія перетворюється на своєрідну «гру уяви», яка, безперечно, може бути привабливою і захопливою, але принципово несумісною з історичними реаліями [6].

У цьому сенсі можна погодитися з вердиктом провідних вітчизняних фахівців у галузі соціальних досліджень: «Якщо спочатку принцип релятивізму часто пов'язувався зі світоглядною розкутістю й, відповідно, із додатковими дослідницькими та інтерпретативними опціями, то останнім часом усе виразніших ознак набуває невтішний вердикт: домінування релятивізму призводить до змістовної невиразності, смислової нефокусованості, аксіологічної розмитості й загалом загальної дезорієнтації та дезорганізації науково-освітньої сфери» [15, с. 172]. До цього можна додати, що чи не найбільшим викликом з боку релятивізму є відсутність критеріальної і значеннєвої визначеності, що призводить до неприйнятних з міркувань наукової коректності різнотлумачень.

Здебільшого в основі релятивізму сприйняття історії лежить міфологічний фактор. Іронія полягає в тому, що на практиці потенціал інформаційного суспільства сприяв не так розвінчуванню міфів, як їх увиразненню й закріпленню на рівні масової свідомості [23]. Наприклад, не лише масова, а й спеціалізована свідомість історичного профілю оперує епохою античної Греції як

чимось монолітним у культурно-цивілізаційному, світоглядно-аксіологічному та ідейно-політичному сенсі, хоча насправді Стародавня Греція складалася зі строкатої сукупності міст-держав (полісів) та окремих територій. Більшість цих регіонів були офіційно об'єднані лише одного разу: це відбулося за часів імперії Александра Македонського з 336 по 323 р. до н. е. Як доводять українські дослідники, цивілізаційні дослідження слід перевіряти і уточнювати завдяки зверненню до інституційного аналізу [20].

Утім, навіть у добу консолідації грецьких міст-держав в імперії Александра Македонського залишалося чимало грецьких полісів, вільних від юрисдикції імператора (йдеться, передусім, про регіони західного Середземномор'я, а саме – узбережжя Чорного моря, регіони Кіпру та Кіренаїки). У багатьох випадках ці поліси воювали між собою або жорстко протистояли один одному, а у конфліктах між ними загинуло значно більше еллінів, ніж під час їхнього спільного протистояння Персії. Чи були такі конфлікти випадковими? Ні, оскільки форми правління полісів були дуже різними – демократичними, автократичними, тиранічними, симбіотичними. Життєдіяльнісні автоматизми Афін, Спарти та Македонії щодо багатьох ключових аспектів відрізнялися настільки істотно, що коректно стверджувати про антагоністичне співіснування різних світоглядних і цивілізаційних проєктів цих полісів. Однак, такий логічно очевидний висновок з різних суб'єктивних та об'єктивних причин є непопулярним навіть на рівні академічних досліджень – що вже говорити про сферу мас-медіа, для яких вимога фактичної достовірності є лише одним з критеріїв до інформації для створення повідомлення.

Між іншим, повертаючись до особистості Александра Македонського, відзначимо, що життєпис цієї іконічної історичної постаті також містить чимало фактичних та інтерпретативних лакун. Так, брак історичної достовірності оточує причини і його смерті: сучасні міждисциплінарні зусилля дають підстави для висновку, що Македонський помер не від якоїсь несподіваної халеви (інфекції чи отруєння), як стверджувалося раніше, а внаслідок неврологічного розладу, спричиненого синдромом Г'їєна-Барре,

який вражає, зокрема, периферійну нервову систему. За автоімунної запальної полінейропатії параліч практично непомітний, а оскільки в добу Александра Македонського смерть констатували за ознакою відсутності дихання, то його лікарі цілком могли сприйняти параліч дихальних м'язів за смерть [8].

У цьому контексті релятивізму історичної когнітології постає питання, якою тоді має бути місія філософії історії, і, далі, чи спроможна філософія історії у принципі усунути такий релятивізм? Доволі переконлива відповідь полягає в тому, що, «будучи симбіотичною концепцією філософії та історії, філософія історії функціонально покликана забезпечити цілісність осягнення варіативності та спадкоємності історичних форм з точки зору розкриття законів (мети, історичних смислів), які їх детермінують. Головне для цієї сфери пізнання – осягнути сутність і логіку розвитку основних процесуальних аспектів того історичного періоду, який є об'єктом дослідження» [16, с. 795].

Однак, не варто також залишати без належної уваги тезу англосаксонського історика й богослова Беди Преподобного, який у своєму дослідженні суспільної еволюції Британії від доби Юлія Цезаря й до 731 року, у трактаті «Церковна історія народу англів», наполягав, що цільове покликання історії полягає або в наслідуванні, або в його уникненні [19]. Зауважена специфіка саме і пояснює глибоку вкоріненість міфологічних пояснень і тлумачень історичної процесуальності.

Міфологічний і пропагандистський фактори історичного релятивізму

Чи не найбільше міфів і пропагандистської тенденційності щодо історії Стародавнього Риму стосується імператорів. Натомість, історичні реалії істотно відрізняються від таких ерзацувань. Наприклад, погрози Калігули зробити свого коня сенатором були не чітким програмним наміром, а, висловлюючись сучасним терміном, тролінгом ментального рівня персонального складу тодішнього сенату. Однак, в історії з різних причин практично не знаходимо згадок про некомпетентність, корупцію і

надмірний бюрократизм тодішніх senatorів, проте є одностайне твердження про «узурпаторські наміри» Гая Юлія Калігули. Що стосується імператора Клавдія Цезаря Нерона, якого звинувачують у тому, що він у 64 році н. е. начебто організував наймасштабнішу пожежу в Римі, внаслідок якої згоріло понад дві третини міста, то цей опис причин події також, відповідно до Плутарха, не відповідає дійсності: великий історик у своїй роботі «Порівняльні життєописи» відзначає, що на час початку пожежі імператор перебував далеко від місця події – на своїй віллі в Азиумі за 60 кілометрів від Риму, однак, дізнавшись про лихо, негайно приїхав до міста і шість наступних днів перебував на передньому краї протистояння вогняній стихії [13].

Відповідно до іншого стереотипізованого міфу, який був, імовірно, нав'язаним здебільшого кінематографом другої половини ХХ століття, у Стародавньому Римі на галерах гарували лише раби, яких нещадно експлуатували та постійно били задля інтенсифікації руху військових суден і нерідко навіть вбивали, коли раб був уже не в змозі підтримувати потрібний темп руху судна. Насправді це твердження правомірне лише для часів Античної Греції, тоді як стародавні римляни здебільшого наймали висококваліфікованих гребців серед вільних громадян, а їх робота була однією з найбільш високооплачуваних. Причиною названої еволюції послугувала зміна у тактиці ведення морської битви, в якій у давньоримський період на перший план виходить такий маневр, як таран: виконання його потребувало великої майстерності і самовіддачі від усіх членів команди, тому зрозуміло, що раби від цієї роботи були усунуті.

Ролан Барт зауважив, що вислів «спокійна совість» (*la bonne conscience*), або «чиста совість», вживається для позначення самоомани, коли людина або приховує від самої себе неприємну істину, або сприймає за істину комфортну хибу («існує брехня, яка ввійшла в нашу плоть і кров: її називають «чистою совістю») [2]. Власне, міфи є одним з тих засобів, за посередництва яких зона комфорту «чистої совісті» реалізує себе на практиці.

Один з найпотужніших міфів щодо Хрестових походів стверджує, що вони були спрямовані проти мусульман. Водночас чимало істориків вважають, що інструмент Хрестових походів використовувався Ватиканом у боротьбі проти єретиків [12]. Так, у багатьох випадках на роль єретиків номінували мусульман, але зовсім не обов'язково лише їх – зокрема, квінтесенція Четвертого хрестового походу, який розпочався в 1204 р. під керівництвом Папи Римського Інокентія III, полягала у знищенні міста Задар – конкурента Венеції на Адріатиці (оскільки Венеція надавала необхідні для хрестових походів плавзасоби, то вона мала можливість долучатися до складання списків міст-єретиків) [12].

Також відзначається, що у межах Четвертого хрестового походу відбулося безпрецедентне пограбування Константинополя, яке відкинуло цього давнього конкурента Риму на ціле століття у своєму розвитку. Між іншим, нещадна боротьба проти одновірців, визнаних єретиками, вважалася Ватиканом пріоритетом на тій підставі, що мусульмани є автономним духовно-цивілізаційним явищем, з яким в абсолютній більшості випадків можна не перетинатися в часі й просторі, натомість «неправильні» християни-єретики, які «підривали самі основи християнської віри», були саме тією екзистенційною загрозою, яка потребувала оперативного й жорсткого втручання.

Політичні маніпуляції як чинник історичних міфів

Як аргументовано доводить А. Гурківська, «істотне значення в інформаційному забезпеченні суспільно-політичної життєдіяльності сучасного гатунку належить маніпулятивній складовій. Загалом слід зазначити, що маніпуляція є засобом тенденційного формування ієрархії смислів, значень, пріоритетів тощо. Для досягнення такої мети маніпуляція застосовує насамперед технологію перемикування уваги, відповідно до якої увага споживача інформації (цільової аудиторії) зосереджується на тих аспектах, які забезпечують бажану для суб'єкта чи замовника маніпуляції смисло-значеннєву ієрархію» [9, с. 143]. Філософи також звертають

увагу на амбівалентність, яку несе із собою тенденційність історичного пізнання [5].

Зрештою, технологія перемикання уваги не є новітнім засобом впливу на масову свідомість: вона активно практикувалася ще від часів афінської демократія. За часів СРСР для технології перемикання уваги була властивою гіпертрофія одних факторів і цілеспрямоване замовчування інших аспектів, значущість яких насправді була доволі вагомою. Одним з найбільш замовчуваних кейсів була історія ленд-лізу в часи Другої світової війни: в межах цієї програми СРСР отримав від США, Великобританії та Канади 16,6 млн. тон техніки, зброї, продуктів та інших ресурсів загальною вартістю \$13,2 млрд. (частка США становила \$11,3 млрд., а решта припадала на Великобританію та Канаду) [18]. Між іншим, останній транш ленд-лізу відбувся вже після закінчення Другої світової війни – у вересні 1945 р., а загальна підтримка країн Заходу за програмою ленд-ліз була рівнозначною майже 20% ВВП СРСР за чотири роки ведення війни Німеччиною [18]. Однак у повоєнні роки визнання ролі допомоги третіх країн у війні не надто афішували, адже це кидало тінь сумніву на превалюючу пропагандистську тезу, відповідно до якої «радянський народ – це народ-переможець, який на своїх плечах виніс основний тягар війни».

Але якщо про підтримку СРСР провідними країнами Заходу все ж в окремих джерелах таки циркулювала секвестрована інформація, то з приводу підтримки СРСР з боку маленької 800-тисячної Монголії у роки війни здогадувалися хіба що екстрасенси, хоча саме Монголія під час Другої світової війни надіслала своєму союзнику, Радянському Союзу, м'яса практично стільки ж, скільки й США. Крім того, понад 90% радянських шинелей були зроблені з монгольської вовни, кожухи шилися з монгольської овчини, в СРСР також надійшло 500 тисяч коней, надіслано лише за станом на 1942 рік \$100 тисяч, 2,5 млн. тугриків і 300 кг золота. А ще Монголія не вичікувала й не зволікала, а заявила про свою підтримку СРСР у день нападу Німеччини – 22 червня 1941 року. І, тим не менш, ця інформація цілеспрямовано припадала пилом аж до розпаду Радянського Союзу [18].

Логіка будь-якого применшення полягає в симетричному перебільшенні за іншими предметними кейсами. Зокрема, якщо академік Імператорської академії наук Росії В. Ключевський вважав, що Москва була заснована в 1156 році, то за часів СРСР культивувався міф про заснування Москви в 1147 р. Утім, міфом були обидві дати, бо на їхню користь не існувало жодних документальних свідчень. Понад те, коли князь Всеволод у 1212 р. роздавав своїм дітям Суздальську землю, то документально перерахував усі уділи, проте Московського уділу у цьому переліку не було.

Проводячи в 1272 р. третій від часу захоплення Русі перепис населення (з метою впорядкування документообігу щодо сплати данини), монголами на території сучасної Москви вперше було виявлено декілька сотень угро-фінських переселенців з північних земель. Хан Менгу-Тимур наказав великому баскаку (тобто посланцю хана) закласти в цьому місці церкву, на яку, власне, й покладалися обов'язки регулярної звітності за кількість населення і відповідні їх обсяги данини, котрі необхідно відправляти в орду. Цією культовою і водночас адміністративною спорудою була церква Спаса Преображення. Інша (поширена на побутовому рівні) назва цієї церкви – Спаса на Бору, оскільки будівлю звели на Боровицькому пагорбі: де було чи не єдине узвишся на багато кілометрів довкола, решта ж територій припадала на болотисті землі по обидва боки ріки Москви (в перекладі з угро-фінської – гнила вода). А 1277 роком датується перша згадка про Московське князівство (улус): саме тоді син Олександра Невського 16-літній Даниїл отримав ярлик від Менгу-Тимура (хана улуса Джучі) на управління цими удільними землями [3].

Однак в інтерпретації історичної подійності й процесуальності трапляються й випадки так званої реверсної міфології – це коли міфи є відлунням реальних подій, коли статусом міфу тривалий час наділяють справжні явища історичної дійсності. Класичний приклад – Троя, яка вважалася не більше, ніж міфом, аж поки археологічні розкопки, організовані Генріхом Шліманом у 1871 р., не довели, що місто Троя реально існувала і що воно було зруйно-

ване в XIII ст. до н. е. ахейцями-греками внаслідок тривалої і кровопролитної війни.

Нам випало жити в іронічні часи, коли те, що відрекомендують міфом, може бути реальністю, а те, що позиціонують як реальність, часто-густо виявляється міфом та дезінформацією. Тут напрошуються аналогії з книгою «Інформаційні війни: як ми програли глобальну битву з дезінформацією і що ми можемо з цим зробити» колишнього заступника держсекретаря США з питань публічної дипломатії та зв'язків з громадськістю Річарда Стенгеля [24]. Як зауважує автор, дезінформація настільки стара, як і інформація, бо коли Диявол запевняв Єву, що нічого не станеться, якщо вона вкусить яблуко, то це була класична дезінформація. Утім, епоха інформаційного суспільства і соціальних медіа зробили дезінформацію ще більш поширеною, витонченою і згубною: сьогодні до послуг інструментарію дезінформації дедалі частіше вдаються автори будь-яких фальшивих наративів [21].

Вибіркове використання фактів, їх «модернізація» у спосіб «адаптації до сучасних уявлень і потреб», переосмислення й переоцінка, а також створення причинно-наслідкового ланцюга, зумовленого подібними трансформаціями – все це в наш час здебільшого позиціонується як «історія». Такий симбіотичний і критеріально строкатий конструкт з довільно відібраних та телеологічним витлумачених елементів, який передбачає вилучення факторів, що стоять йому на заваді, власне, й відрекомендується наративом [22].

Фреймінг і постправа в історичному пізнанні

Наративи щодо амбівалентних і аргументаційно неоднозначних явищ і процесів часто вдаються до послуг фреймінгу – надання пріоритетного значення таким, а не іншим аспектам реальності, закріплення проблемного статусу за доти непроблемними факторами й популяризації певного тлумачення проблеми, а також відповідним чином здійсненої інтерпретації її каузальності, моральної оцінки й пріоритетних способів розв'язання [4]. Іншими словами, фреймінг – це доцільність певного кута зору на явища й

процеси, певного дослідницького та інтерпретативного фокусування на проблемах і викликах.

На перший погляд, у цьому немає нічого екстраординарного – бо й справді, кожне дослідницьке та інтерпретативне зусилля латентно залучає інструментарій фреймінгу. Але слід розуміти, що в концентрованому вигляді фреймінг призводить до безроздільного домінування певного кута зору як «очевидного» й «безальтернативного», внаслідок чого всі інші дослідницькі інструменти й можливості замовчуються, відхиляються, цензуються та дискредитуються.

Крім фреймінгу найбільш поширеним інструментом впливу на масову свідомість початку XXI ст. є постправа. Доволі показово, що до її послуг «вдаються всі суспільно-політичні режими сучасності безвідносно до їхнього місця в таблиці про демократичні ранги, а причина такого феномену обумовлена тим, що інструментарій постправа в багатьох прикладних аспектах володіє таким рівнем ефективності, з яким важко змагатися демократичним нормам і процедурам. Однак постправа не в змозі забезпечити якісні інформаційні переваги, тому в абсолютній більшості випадків вресі-ресіт призводить до програшу» [7, с. 10].

І все ж, чим саме пояснюється секрет популярності постправа, в чому полягають її конкурентні переваги перед іншими засобами? Більшість дослідників схиляються до думки, що причина пов'язана з психологічною неприйнятністю більшості істин для більшості людей: знання – це завжди тягар, а тягар не кожен може й хоче нести. Саме така категорія людей потребує постправа – «полегшеної версії» права, яка не потребує виходу зі звичної зони комфорту й не викликає роздратування.

На протилежному полюсі від заспокійливої постправа знаходиться такий інструмент впливу на суспільну свідомість, як масова істерія. Дослідники відзначають, що «цілеспрямована істерія з того чи іншого приводу в ЗМІ (mass hysteria) – це чи не є єдиний дієвий засіб схилення шалюк терезів громадської думки на свою користь за відсутності переконливих аргументів» [14, с. 273–274]. Здебільшого, постправа та масова істерія використовуються

за взаємодоповняльним принципом, у режимі хорошого та поганого поліцейського: зазвичай, спочатку застосовують ресурси постправди, а якщо її транквілізуюча місія спрацьовує недостатньо ефективно, то здійснюють рокировку на користь її психосоматичного антипода і, водночас, союзника – масової істерії.

Необхідність критичного мислення в історичному пізнанні

Міфологізм, фреймування, дезінформація, постправда, популізм, маніпуляції, демагогія, чорна риторика, масова істерія – це лише неповний перелік викликів на адресу достовірності історичного знання, а відтак – і його наукового статусу. За таких обставин, як зауважив Карл-Отто Апель, пріоритетних ознак набуває дискурс на принципах відповідальності [1]. Стратегічна перевага дискурсу полягає не лише в його аргументаційній відкритості й прозорості, а й у тому, що «дискурс – це текст, занурений у соціокультурний контекст. Інформативна значущість, аргументованість і переконливість тексту завжди так чи інакше коригується підтекстами. Іноді інформативна й спонукальна значущість підтекстів є вищою, ніж тексту» [11, с. 80].

Дискурс невіддільний від наявності критичний свідомості: власне, наявність певного рівня критичної свідомості постає імперативною вимогою повноцінного дискурсу. Тому варто погодитися з аргументацією Паоло Фрейре, який наполягає на пріоритетному значенні культивування критичної свідомості, її якомога вищого якісного рівня [17].

Портфоліо суспільного значення критичного мислення доволі розлоге. Як відзначає Василь Левкулич, «критичний мислитель – це, висловлюючись лаконічно, людина мисляча й інтелектуально суверенна. Він не просто механічно засвоює певні висновки (некритично), а оцінює та критикує причинно-наслідкові зв'язки, що лежать в основі таких висновків. Ця критика створює необхідні передумови для виявлення й ієрархізації слабких та сильних аргументів» [10, с. 150].

Та чи не найбільше значення для потреб предметної верифікації когнітивної сфери загалом, а історичного знання зокрема й насамперед має фактор парадигми мислення, який визначає критеріальну призму і значеннєвий кут зору: «Дедалі виразнішою є необхідність переходу від «канонічного» до «інтерпретуючого» типу мислення: саме інтерпретативний спосіб оприлюднення тієї чи іншої версії світосприйняття пом'якшує непримиренність методологічних опозицій, трансформуючи їх у формат дискурсу з використанням чітких критеріальних маркерів» [10, с. 148].

І, звичайно, слід враховувати принцип функціональної когерентності, а саме: якщо історична дійсність є системним об'єктом, то предметне оперування нею можливе лише за умов ефективного застосування системного підходу, врахування холистичної та синергетичної взаємодії елементів цієї системи.

Отже, доходимо висновку, що потреба докорінного перегляду методології оприлюднення історичного знання (точніше, масиву інформації, який претендує на статус історичного знання) у форматі переходу від наративного до проблемного, полемічного й дискусивного способу репрезентації набуває очевидних ознак. Окреслене методологічне переакцентування не є чимось унікальним, доцільним для застосування лише у сфері історичної когнітології – так чи інакше воно матиме позитивний ефект для кожної сфери сучасного знання гуманітарного профілю. Утім, для увиразнення змістовного рельєфу та значеннєвої ієрархії історичної епістемі воно є чи не найбільш безперечним, імперативним.

Значення філософії як верифікатора історичного знання важко переоцінити, адже саме філософія є тією основою основ, яка формує світоглядну призму сприйняття дійсності, пропонує ефективний *modus cogitandi* (тобто спосіб мислення) і аргументований кут зору на проблемні виклики епістемології, гносеології і когнітології. Утім, сама по собі філософія не є панацеєю: вона неоднорідна за критеріями світоглядної перспективістики, аргументаційної переконливості та евристичної креативності. Тому інструментарій філософії також потребує перманентного оновлення і вдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апель К.-О. Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної моралі / пер. з нім. В. Купліна. Київ : Дух і літера, 2009. 430 с.
2. Барт Р. Фрагменти мови закоханого / пер. з фр. М. Філь. Львів : Незалежний культурологічний журнал «І», 2006. 283 с.
3. Білінський В. Москва Ординська (XIII–XVI століття). Історичне дослідження. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2011. 303 с.
4. Бойко І. Фреймінг у процесі проблематизації складних соціальних обставин (на прикладі проблеми бідності в Україні). Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2019. (1045). С. 158–163.
5. Бойченко М. Філософська методологія історичного дослідження сфери освіти (про необхідність запобігання тенденційності історичних досліджень). *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2020. Вип. 1(171). Т. 1. С. 84–97. <https://doi.org/10.35423/2078-8142.2020.1.07>
6. Гороховський О. М. *Фактчек як тренд розслідувань: можливості та перспективи : практичний посібник*. Дніпро : ЛІРА, 2017. 133 с.
7. Гоцалюк А. А. Демократія як мета і постправа як засіб: дилема когерентності. *Освітній дискурс : збірник наукових праць*. 2024. Вип. 49(4–6). С. 7–17. [https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.49\(4-6\)-1](https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.49(4-6)-1)
8. Губергріц Н. Б., Беляєва Н. В., Бородій К. М. Остання «битва» великого полководця. *Сучасна гастроентерологія*. 2020. № 6(116). С. 60–63. <https://doi.org/10.30978/MG-2020-6-60>
9. Гурківська А. І. Політична дійсність в епоху постправди: змістовнофункціональні особливості. *Дис. ... доктора філософії за спеціальністю «052 – Політологія»*. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 288 с.
10. Левкулич В. Вища освіта у дзеркалі викликів та альтернатив сучасності. *Філософія освіти*. 2022. Вип. 28(1), С. 139–158. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-1-8>
11. Левкулич В. Справедливість як предмет дискурсу і діалогу. *Вісник КНТЕУ*. 2018. № 1. С. 77–87.
12. Олійников В. Роль Четвертого хрестового походу (1202–1204) у розколі християнської церкви. *Наукові записки Національного*

університету “Острозька академія”. Серія: Культурологія. 2014. Вип. 15(2). С. 351–354.

13. Плутарх. *Порівняльні життєписи* / пер. з давньогр. Й. Кобів, Ю. Цимбалюк. Київ : Стилет і стилос, 2023. 280 с.

14. Самчук З. Ф. Парадигма здорового глузду як інструмент реновації світопорядку. *Просторовий розвиток: Науковий збірник*. Київ : КНУБА. 2025. Вип. 12. С. 266–285.

15. Самчук З. Перехрестя науково-освітніх альтернатив: монополія на прийняття рішень чи культивування компетентності? *Філософія освіти*. 2023. Вип. 28(2), С. 171–196. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-2-10>

16. Самчук З. Ф. *Світоглядні основи соціально-філософського дослідження ідеології: проблема критеріїв та пріоритетів вибору: у 2 т.* Донецьк : АРТ-ПРЕС, 2009. Т. 1. 920 с.

17. Фрейре П. *Формування критичної свідомості* / пер. з англ. О. Дем'янчук. Київ : Юніверс, 2003. 170 с.

18. Ширер В. *Злет і падіння Третього Райху Історія нацистської Німеччини* / пер. з англ. К. Діса. Київ : Наш формат, 2022. Т. 1. 704 с.

19. Bede. *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*. <http://www.thelatinlibrary.com/bede.html>

20. Boichenko M. I., Yakovleva O. V., Liakh V. V. Civilizational and institutional aspects of national self-identification in Ukraine: philosophical-anthropological approach. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2018. V. 14, 50–61 p. <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i14.150555>

21. O'Connor C., Weatherall J. *The Misinformation Age: How False Beliefs Spread*. Yale University Press, 2019. 279 p.

22. Rid Th. *Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare*. Farrar : Straus and Giroux, 2020. 579 p.

23. Seneviratne K. *Myth of 'Free Media' and Fake News in the Post-Truth Era*. Sage Publications Pvt. Ltd., 2019. 320 p.

24. Stengel R. *Information Wars: How We Lost the Global Battle Against Disinformation and What We Can Do About It*. Atlantic Monthly Press, 2019. 368 p.

REFERENCES

- Apel, K.-O. (2009). *Discourse and responsibility: the problem of transition to post-conventional morality*. V. Kuplin (Trans). Kyiv: Dukh i Litera. [In Ukrainian].
- Barth, R. (2006). *Fragments of the Language of a Lover*. M. Fil (Trans.). Lviv: Yi Publ. [In Ukrainian].
- Bede. (2025). *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*. <http://www.thelatinlibrary.com/bede.html>
- Boichenko, M. (2020). Philosophical methodology of historical study of education (about the need to prevent the tendency of historical research). *Multiversum. Philosophical Almanac*, 1(1(171)), 84-97. <https://doi.org/10.35423/2078-8142.2020.1.07>
- Boichenko, M. I., Yakovleva, O. V., & Liakh, V. V. (2018). Civilizational and institutional aspects of national self-identification in Ukraine: philosophical-anthropological approach. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 14, 50–61. <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i14.150555>
- Boiko, I. (2019). Framing in the Issue-Problematisation Process (Poverty in Ukraine as an Example). *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological Studies of Contemporary Society: Methodology, Theory, Methods*, 1045, 158-163.
- Freyre, P. (2003). *The Formation of Critical Consciousness*. O. Demyanchuk (Trans.). Kyiv: Univers. [In Ukrainian].
- Gubergrits, N. B., Byelyayeva, N. V., & Borodiy, K. M. (2020). The final “battle” of the great commander. *Modern Gastroenterology*, 6(116), 60-63. https://doi.org/10.30978/MG-2020-6-60_2.
- Horokhovskiy, O. M. (2017). *Fact-checking as a trend of investigations: possibilities and prospects: a practical manual*. Dnipro: LIRA. [In Ukrainian].
- Hotsalyuk, A. A. (2024). Democracy as a goal and post-truth as a means: the dilemma of coherence. *Educational discourse: collection of scientific works*, 49(4-6), 7-17. [https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.49\(4-6\)-1](https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.49(4-6)-1) [in Ukrainian].

Hurkivska, A. I. (2022). *Political reality in the post-truth era: content-functional features*. PhD Diss. «052 – Politology». I. F. Kuras Institute of political and ethno-national studies, NAS of Ukraine, Kyiv. [In Ukrainian].

Levkulych, V. (2022). Higher education in the mirror of challenges and alternatives of modernity. *Philosophy of Education*, 28(1), 139–158. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-1-8> [In Ukrainian].

Levkulych, V. (2018). Justice as a subject of discourse and dialogue *Bulletin of KNTEU*, 1, 77-87. [In Ukrainian].

O'Connor, C. & Weatherall, J. (2019). *The Misinformation Age: How False Beliefs Spread*. Yale University Press.

Olynykov, V. (2014). The Role of the Fourth Crusade (1202-1204) in the Schism of the Christian Church. *Scientific Notes of the National University "Ostroh Academy". Series: Culturology*, 15(2), 351-354.

Plutarch. (2023). *Comparative biographies*. Y. Kobiv, Y. Tsymbalyuk (Trans.). Kyiv: Stilet i stylos. [In Ukrainian]

Rid, Th. (2020). *Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare*. Farrar, Straus and Giroux.

Samchuk, Z. F. (2025). The paradigm of common sense as a tool for the renovation of the world order. *Spatial development: collection of scientific works*, (12), 266-285. [In Ukrainian].

Samchuk, Z. (2023). The intersection of scientific and educational alternatives: monopoly on decision-making or cultivation of competence? *Philosophy of Education*, 28(2), 171-196. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-2-10> [In Ukrainian].

Samchuk, Z. F. (2009). *Worldview foundations of socio-philosophical research of ideology: the problem of criteria and priorities of choice*: [monohr.]: in 2 vol. Donetsk: ART-PRES. V. 1. [In Ukrainian].

Seneviratne, K. (2019). *Myth of 'Free Media' and Fake News in the Post-Truth Era*. Sage Publications Pvt. Ltd.

Shirer, W. L. (2022). *The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany*. K. Disa (Trans.). Kyiv: Nash format. Vol. 1. [In Ukrainian].

Stengel, R. (2019). *Information Wars: How We Lost the Global Battle Against Disinformation and What We Can Do About It*. Atlantic Monthly Press.